

УДК 316.346.32-053.6

Н. Федоренко

СТАТУСНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВТОРИННОЇ ЗАЙНЯТОСТІ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглядаються особливості працевлаштування студентської молоді на ринку праці України, аналізується статусна позиція працюючих студентів з урахуванням їх соціального походження, вибору професій, видів діяльності та структурних і функціональних особливостей вторинної зайнятості.

Keywords: *students, youth, secondary employment, status features of working students, the structural features of secondary employment of students, range of activities of working students.*

Ключові слова: *студентська молодь, вторинна зайнятість, статусні особливості працюючих студентів, структурні особливості вторинної зайнятості студентів, спектр видів діяльності працюючих студентів.*

Ключевые слова: *студенческая молодежь, вторичная занятость, статусные особенности работающих студентов, структурные особенности вторичной занятости студентов, спектр видов деятельности работающих студентов.*

Розвиток українського суспільства, що характеризується фундаментальними змінами у всіх сферах життєдіяльності, потребує мобілізації всіх соціальних ресурсів, особливо молоді, яка є носієм соціальної енергії. Але сьогодні стан цієї соціальної групи не дає підстав говорити про повну реалізацію її соціального потенціалу, особливо у сфері праці. Зростає розчарування молоді у соціальній реалізації професій, які вона обирає. У свідомості молодих людей складається стійкий стереотип про нездатність держави забезпечити їм соціальну підтримку. Ці та інші

чинники сповільнюють процес соціалізації молодого покоління, у тому числі у сфері праці. Швидкі темпи економічних змін, за відставання процесу трансформації економічної свідомості й формування адекватних моделей економічної поведінки, визначили проблему адаптації студентської молоді до нових економічних умов, яка швидко набула соціальної гостроти. Молоді люди самостійно шукають способи виходу із такої ситуації. У сучасних умовах виникло і набуло поширення таке явище, як поєднання навчання й роботи. Фахівці, аналізуючи причини феномена вторинної зайнятості студентів, вказують на зростаючу розбіжність між освітніми і професійними орієнтаціями студентів, з одного боку, і реальними можливостями їхньої реалізації – з другого.

В Україні наразі практично не проводиться серйозних досліджень проблем вторинної зайнятості студентів, які дали б змогу усебічно проаналізувати це явище. Водночас у інших країнах СНД це здійснюється. Сучасні проблеми зайнятості студентської молоді розглянуті в роботах Г.Балаян, В.Герчикова, Д.Константиновського, Т.Меркулової, Е.Плотникової, Г.Чередниченко, Т.Капезіної, С.Творогової, О.Константинової та інших.

Мета статті – окреслити та проаналізувати статусну позицію працюючих студентів з урахуванням їх соціального походження, вибору професії, видів діяльності та структурних і функціональних особливостей вторинної зайнятості.

Студентська молодь у процесі навчання традиційно включається в різні сфери життєдіяльності: навчальну, суспільну, науково-дослідну, комунікативну, трудову. Термін “вторинна зайнятість студентів” підкреслює, що їхня трудова діяльність є доповненням до процесу отримання кваліфікованих знань. Однак у сучасних умовах саме отримання вищої освіти не гарантує молоді успішного професійного і соціального старту після закінчення навчання. Тому студенти включаються в різні сфери діяльності для того, щоб набути досвіду і мати перспективи в

пошуку майбутньої роботи. При розгляді статусної позиції студентської молоді акцент зазвичай робиться на “перехідному” стані групи, яка зайнята підготовкою до висококваліфікованої розумової праці. Але роки студентства – це також самостійний етап у житті молодого людини, протягом якого вона формує власне середовище розвитку. Студенти беруть участь у таких видах діяльності, які сьогодні є розвиваючими чинниками, що впливають на створення певної моделі соціальної поведінки студентства. Оскільки наявність вищої освіти сьогодні не гарантує успішного старту на ринку праці й не забезпечує стабільного стану в ньому, цю роль виконує конкретна діяльність студентів, що підтверджується результатами проведених досліджень.

У Київському національному економічному університеті ім. В.Гетьмана в період 2002–2007 рр. автором були проведені дослідження особливостей вторинної зайнятості студентів. Для цього використовувався метод опитування студентів 3-го і 4-го курсів денної форми навчання.

Дослідження здійснювалося випадковою вибіркою, методом анкетування з охопленням 1000 респондентів у 2002 р. і 400 респондентів у 2007 р. Вибір студентів саме 3-го і 4-го курсів як об’єкта дослідження був зумовлений тим, що адаптаційний період у вузі до цього часу можна вважати завершеним, вплив довузівських факторів стає менш значним, а професійні інтереси і перспективні життєві плани вже суттєво актуалізуються. Повторне дослідження було проведене з метою виявлення можливої динаміки – п’ять років – достатній строк для прояву будь-яких тенденцій у процесі вторинної зайнятості студентів. Проведені дослідження дали змогу вивчити не тільки сучасний стан студентів, а й досвід їх зайнятості в попередні роки. Наведемо ряд результатів дослідження 2007 р. (в дужках – дані 2002 р.)

Результати дослідження засвідчили, що включеність респондентів у вторинну зайнятість доволі висока. З-поміж респондентів, які мають вторинну зайнятість, 23 (17)%

працюють постійно, 33 (26) – час від часу і 9 (8)% – під час канікул. Порівнюючи дані 2002 и 2007 рр., бачимо явну тенденцію поширення вторинної зайнятості серед студентів. Зокрема, у 2007 р. таких студентів було на 13% більше. При цьому більшість студентів 33 (26)% працюють час від часу. Непостійний характер зайнятості пояснюється тим, що, по-перше, досить складно ефективно поєднувати графік роботи та графік навчання у вузі; по-друге, студенти, які лише починають свій трудовий шлях, перебувають у пошуках свого місця на ринку праці й наразі працевлаштування – це доволі складний процес. Але незважаючи на це, все ж таки 23 (17)% респондентів вже мають постійну роботу, тобто значна частина студентів вже на 3–4 курсах знаходить собі місце на ринку праці.

Аналізуючи статусні особливості працюючих студентів, спостерігаємо цікаві тенденції:

➤ **Розподіл респондентів за статевою ознакою** відбувся нерівномірно: 37 (35)% становили юнаки, 63 (65)% – дівчата. Але при аналізі групи студентів, що мають вторинну зайнятість, з'ясувалося, що позиції респондентів за цією ознакою майже зрівнялися: серед них виявилось 48% юнаків, 52% дівчат. Це свідчить про те, що чоловіки швидше й ефективніше знаходять собі роботу. Серед респондентів більшість молодих людей 19–20 років – 77 (60)%. Це зумовлено тим, що більшість студентів денного відділення приходять у внз одразу після шкільної лави.

➤ **Сімейний стан.** Більшість респондентів – 95% – не одружені, 98% – не мають дітей. Під час навчання у вузі студенти не мають власного постійного доходу, і це стримує їх від створення сім'ї. Це підтверджується даними щодо основних джерел забезпечення респондентів.

➤ **Матеріальне забезпечення працюючих студентів.** Більшість респондентів – 80 (82)% – отримують допомогу від батьків. На другому місці додатковий заробіток – 33 (50)% і на третьому – стипендія 12 (12)%. Цікаво, що у 2007 р. усі показники знизилися, особливо додатковий

заробіток. Факт безумовної залежності респондентів від їхніх батьків підтверджується також тим, що більшість студентів сьогодні, а саме – 47 (60)% проживають разом з батьками; 39 (25)% – мешкають у гуртожитку, 7 (6)% – винаймають квартиру, 4 (6)% – мають власне житло, 3 (3)% – живуть у родичів. Порівнюючи дані 2002 і 2007 рр. бачимо, що кількість студентів, які проживають з батьками, все ж таки значно зменшилася – на 13%, а кількість студентів, які проживають у гуртожитку, збільшилася – на 14%. Це можна було б пояснити бажанням студентів жити окремо та займати незалежну позицію, але кількість студентів, які у 2007 р. винаймали житло, зросла лише на 0,8%, а кількість студентів, які б мали власне житло, навіть скоротилася – на 2%. Отже, зросла кількість студентів, які приїжджають навчатися до Києва з інших міст України. Результати дослідження свідчать про те, що 41(62)% батьків респондентів проживають у Києві; 33 (20)% – у містах обласного підпорядкування; 16 (11)% – у обласних центрах; 9 (5) – у селах.

➤ **Соціальне походження працюючих студентів.** Сам факт навчання у виш визначає певний соціальний статус молодій людині. Але зрозуміло, що соціальне походження, рівень освіти, матеріальне забезпечення сім'ї впливає на становище студента та його мотивацію трудової діяльності. За своїм соціальним походженням респонденти розподілилися так. Більшість опитаних респондентів має батьків з вищою освітою: 66 (71)% матерів і 64 (70)% батьків опитаних студентів мають вищу і незакінчену вищу освіту, що підтверджує давно встановлений соціологами факт, що студенти є представниками інтелігенції, де вища освіта має безумовну цінність, хоча порівняльний аналіз даних 2002 і 2007 рр. засвідчує зниження частки батьків з вищою освітою у середньому на 5%. Це можна також пояснити тим, що більша кількість абітурієнтів приїжджає до столиці з маленьких міст, де батьки мають змогу отримати лише середню фахову освіту. Результати досліджень це підтверджують: 26 (22)% матерів і 24 (19)% батьків мають середню фахову освіту, тобто у 2007 р.

порівняно з 2002 р. у середньому було на 5% більше респондентів, батьки яких мали середню фахову освіту, при цьому лише незначний відсоток батьків мають середню освіту – 3(3)% або закінчили ПТУ – у середньому 6 (7)%. Отримані дані про соціальний склад студентів підтверджують, що сучасне студентство – не елітарна замкнена група, а доволі складна за своїми соціальними характеристиками когорта. Хоча студенти є представниками різних верств населення, їх об'єднує значною мірою культурна та соціальна однорідність, головним показником якої є високий освітній рівень батьків. Традиційно період навчання у вузі розглядається у суспільстві як час відносної несамотійності: більшість студентів живе з батьками, отримує допомогу від них (розмір стипендії невеликий, і одержують її не усі). Водночас навчання у вузі – останній крок перед початком кар'єри, тобто перед повноцінним “дорослим” життям, тому у студентів доволі яскравими є прагнення почуватися самотійними, розпоряджатися власними фінансами, освоювати нові соціальні ролі.

➤ Цікавими є отримані нами результати щодо **структурних особливостей** вторинної зайнятості студентів.

➤ Так, згідно з проведеними дослідженнями **спеціальність, яку отримують студенти у виш, не завжди є визначальною** при виборі ними характеру роботи. Причому дані 2007 р. значно різняться від даних 2002 р. За результатами опитування 2002 р. у 47% студентів, які мали додаткову зайнятість, робота не була пов'язана з майбутньою спеціальністю. Але досить значний відсоток працюючих студентів – 35% – мали роботу, яка частково була пов'язана зі спеціальністю, яку вони опанували і невелика частина респондентів – 16% – працювала за спеціальністю, за якою навчалася. Згідно з даними 2007 р. уже в більшості студентів (60%), які мають вторинну зайнятість, робота не пов'язана з майбутньою спеціальністю – це на 13% більше, ніж у 2002 р. Це пояснюється передусім тим, що на ринку праці сьогодні присутня велика кількість висококваліфікованих фахівців, які також намагаються працевлаштуватися. І студенти, що фактично не

мають ні вищої освіти, ні досвіду роботи, природно, поступаються їм у професійних навичках. Тому можливо зменшилася на 11% кількість респондентів (24%), що мають роботу, яка хоча б частково пов'язана з майбутньою спеціальністю. І лише невелика група – 15% респондентів – це на 1,5% менше, ніж у 2002 р., які знайшли собі роботу за спеціальністю. Ці розбіжності можна пояснити поглибленням інфляції вищої освіти. Це підтверджують і дані дослідження щодо планів студентів стосовно їхньої майбутньої спеціальності. Якщо у 2002 р. майже 75% студентів планували обов'язково працювати за спеціальністю після закінчення вчз, то в 2007 р. ця цифра вже становить 65%, тобто на 10% менше. А кількість респондентів, які не впевнені, що працюватимуть за своєю спеціальністю, збільшилася на 10% у 2007 р. (33%) порівняно з 2002 р. (23%).

Отже, зрозуміло, що вже під час навчання студенти починають аналізувати подальші перспективи працевлаштування й уже мають певні плани на майбутнє, які зумовлені їхніми трудовими перевагами. Такий трудовий старт значно скорочує період адаптації молодого фахівця до умов трудової діяльності після закінчення вузу. Робота, навіть якщо вона і не збігається зі спеціалізацією, дає змогу розширити сфери спілкування, ділові контакти, накопичувати практичний і соціальний досвід, наявність якого часто є обов'язковою умовою при прийомі на роботу до більшості престижних організацій та фірм.

Спектр видів діяльності, які обирають студенти, можна умовно розподілити на дві групи:

- діяльність переважно інтелектуального спрямування, яка передбачає певну кваліфікацію й, імовірно, ближча до майбутньої професійної діяльності, навіть якщо вона повністю не збігається із профілем вузівської спеціалізації;
- некваліфікована діяльність у сфері обслуговування та ін.: торгівля, посередництво, громадське харчування, дозвілля, секретарська робота тощо.

Серед **пріоритетних посад** у студентів домінують посади менеджера 27 (26)%, продавця 13 (9)% та промоутера 12%.

Цікаві тенденції ми визначили, порівнюючи дані 2002 і 2007 рр. По-перше, за п'ять років, крім того, що з'явилися нові напрями роботи (наприклад, такі як “промоутер” – реклама товарів – 12% респондентів обрали саме цю роботу), змінилося також ставлення і до існуючих професій. У 2007 р. менш популярними стали професії: оператор ПК – 3 (9)%, секретар – 4 (7)%, підприємець – 3 (4)%, перекладач – 0,8 (4). Студенти вже не обирають такі професії, як дистриб'ютор та інтерв'юєр, хоча у 2002 р. вони були популярними – роботу інтерв'юєра обрало тоді 4% респондентів, а дистриб'ютора – майже 2%.

Найпопулярнішими сферами діяльності серед сучасних студентів в Україні є сфера торгівлі та послуг. Особлива привабливість цих сфер трудової діяльності студентів пояснюється передусім їхньою порівняльною доступністю для студентів, але також тим, що саме ці структури сьогодні мають потребу в робочій силі й пропонують менш регламентовані умови роботи. Наразі у десятки разів більше студентів порівняно з радянським періодом і навіть порівняно із серединою 1990-х років, працюють у торгівлі, ресторанах, зайняті в маркетинговій діяльності й наданні рекламних, комп'ютерних та фінансових послуг. Водночас саме зайняті в цих сферах виявляються найбільш вразливими у своїх трудових правах, тому що найчастіше роботодавці наймають студентів без офіційного оформлення трудових договорів, і студенти на ці умови найчастіше погоджуються. Але лише в даних галузях легше знайти роботу тим, хто може працювати тільки за наявності вільного від навчання часу. Популярними професіями серед студентів є офіціант – 4 (3)% та охоронець – 2 (3)%. У 2007 р. менша кількість студентів працює бухгалтерами – 7 (14)%, але з'явилася велика кількість економістів – 11% респондентів працюють за цією спеціальністю. Можна припустити, що це частина тієї когорти студентів, які вже працюють за спеціальністю. Велика кількість саме економістів пояснюється тим, що опитування відбувалося серед студентів економічного університету.

Керівних посад студенти не обіймають, тому що роботодавці з огляду на молодий вік й досвід утримуються дов-

іряти їм високі й відповідальні посади. Зумовлено це, звісно відсутністю необхідного рівня професіоналізму, невеликим досвідом роботи або скоріше відсутністю його, низькою працездатністю у період сесії, а також негарантованістю стабільності робочого місця. Водночас як прості робітники студенти часто відмовляються працювати самі, вважаючи таку роботу невідповідною їхньому соціальному статусу – статусу людини, що отримує вищу освіту, яка забезпечує більш широкі можливості на ринку праці. Це підтверджують результати наших досліджень: значна кількість респондентів – 46 (40)% – намагається знаходити такі види зайнятості, які потребують певної кваліфікації та більш близькі до майбутньої професійної діяльності. Це пов'язано з тим, що, займаючись діяльністю, яка близька до їхньої майбутньої професії, студенти можуть, по-перше, апробувати й закріпити набуті знання; по-друге, займаючись теоретичною і практичною діяльністю одночасно, вони можуть не тільки здобувати необхідний їм досвід роботи, а й ставати більш кваліфікованими фахівцями і, по-третє, робота в фірмі, у новому колективі сприятиме виробленню навичок адаптації до складних економічних умов сьогодення.

Особливості планування кар'єрного зростання. У 2007 р. порівняно з 2002 р. збільшилась мобільність студентів, вони не бояться шукати нові робочі місця, хоча більшість із них (75%) не працювали до вступу у ВНЗ. Незважаючи на те що більшість студентів 64 (73)% за період навчання спробували змінити один-два робочих місця, у 2007 р. з'явилася тенденція поширення цього процесу: 19 (18)% респондентів змінили три робочих місця за період навчання, 8(3)% респондентів – чотири робочих місця за період навчання і 8(3)% – п'ять і навіть більше робочих місць за період навчання.

Порівняльний аналіз типів організацій, у яких студенти мають вторинну зайнятість, у 2002–2007 рр., виявив такі тенденції. Державний сектор майже не приваблює молодь з погляду зайнятості 5(11)%. У 2007 р. на 6% зменшилася кількість респондентів, які працюють у державних

організаціях. Це можна пояснити труднощами економічного розвитку держави та низьким рівнем фінансування державного сектору.

Опитані респонденти також по-різному ставляться до умов наймання на роботу. Кількість студентів, офіційно оформлених у своїй організації, значно менша тих, хто працює без офіційного оформлення й на основі особистої домовленості. Це свідчить про те, що студенти не надають значення протилежним умовам працевлаштування. Найчастіше юридично оформляють трудові відносини студенти, які працюють на державних підприємствах. Також воліють оформляти трудові відносини студенти, які дотримуються стратегії розвитку. Вони цілеспрямовано добирають собі таку сферу діяльності й посаду, які дають змогу їм зрости професійно. За останні роки ця група студентів збільшується. У 2007 р. на запитання *“Коли Ви підробляєте, Ви офіційно оформляєтесь на роботу?”* ствердно відповіли 21% респондентів. Це на 4% більше, ніж у 2002 р. Ще досить велика група студентів 26 (28)% відповіли, що частіше оформляються на роботу, ніж не оформляються. Отже, сьогодні вже майже половина працюючих студентів – 47% – замислюється над важливістю оформлення трудових відносин з роботодавцями не тільки тому, що бажають отримувати офіційний заробіток та досвід роботи, а й турбуються про свою соціальну захищеність на ринку праці.

У 2007 р., як і в 2002 р., більшість студентів – 63 (61)% – працевлаштовується у сфері приватного бізнесу: 52 (45)% з них орієнтовані на роботу у приватних підприємствах і лише 11 (16)% працюють у приватних осіб. Також у 2007 р. зросла на 11% порівняно з 2002 р. частка респондентів, які працюють у акціонерних товариствах – це зазвичай великі фірми та корпорації. У 2007 р. на 7% менше респондентів обрало спільні підприємства; лише 3% респондентів працюють у міжнародних організаціях (до них переважно належать косметичні фірми). Ці тенденції демонструють великі зміни, що відбулися з нашою країною у цей період. У минулому залишається малий бізнес

та невеликі спільні підприємства, на перший план виходять великі фірми та корпорації. Ця сфера приватного підприємництва більш мобільна, гнучка і в ній сьогодні менш регламентовані умови найму, а головне, вона більш цікава студентам фінансово. Зарплата у приватному секторі значно вища порівняно з державним. Але тут є певні нюанси. У приватному секторі концентрується значна частина студентів, половина з яких або ніколи юридично не оформляють свої відносини з роботодавцем, або частіше не роблять цього. Крім того, багато роботодавців сьогодні воліють брати людей на роботу, не укладаючи з ними трудових договорів, і студенти на ці умови найчастіше погоджуються, тому що не мають досвіду і не знайомі з можливими наслідками соціальної незахищеності. Праця студентів вигідна підприємницьким структурам, що мають можливість уникати додаткових витрат, зв'язаних з оподаткуванням та соціальним страхуванням працівника. У такий спосіб сфера приватного підприємництва концентрує в собі велику частину пропозицій працевлаштування, які одержують студенти. Нелегітимний характер зайнятості студентів певним чином може пояснюватися специфікою самого феномена вторинної зайнятості студентів денної форми навчання. Ситуація, що склалася, є джерелом дискримінації студентів на ринку праці. Приватні організації можуть маніпулювати студентами стосовно питань часу роботи, оплати праці, графіку роботи, вихідних днів та відпустки. Студент же, будучи при цьому недосвідченим тимчасовим працівником, не приділяє належної уваги цим аспектам. І ці тенденції підтверджуються даними нашого дослідження. У 2007 р. порівняно з 2002 р. збільшився час, який студенти витрачають на вторинну зайнятість. 37 (34)% респондентів працюють п'ять днів на тиждень, 19 (12)% – чотири дні на тиждень і 11 (11) – шість днів на тиждень. Кількість годин, що складають робочий день студента, також змінилася за п'ять років. У 2007 р. на 10% збільшилася кількість респондентів, які працюють п'ять–шість годин на день – 38 (28)%, на 3% збільшилася кількість респон-

дентів, які працюють сім–вісім годин на день і майже незмінною залишилася значна група респондентів, які працюють вісім і більше годин – 22 (22)%.

Підбиваючи підсумки, бачимо, що сучасний працюючий студент — це новий соціальний тип, який володіє високою трудовою мотивацією, мобільністю і цілком адаптований до сучасних умов розвитку ринкової економіки. Студенти наразі вже не орієнтовані на поступову, повільну кар'єру (почати з невисокої посади, невеликого заробітку, незручного режиму роботи й поступово за час навчання зрости до менеджерського рівня). Молодь орієнтована сьогодні на мобільний тип кар'єри з високим статусом. Для сучасних студентів вторинна зайнятість – це можливість у найкоротший термін досягти конкурентоспроможного рівня власних соціальних ресурсів. Незважаючи на свою активну позицію, молодь сподівається і на підтримку держави у цих питаннях. Розвиток служб працевлаштування для студентів, які перебувають у пошуках роботи, є найважливішою умовою не тільки працевлаштування студентів, а й інституціалізації статусу працюючого студента, його становища на ринку праці, процесу формування нової трудової ідеології. Для цього необхідні:

1. Розробка й реалізація системної програми оптимізації трудової діяльності студентської молоді. Механізм реалізації програми повинен передбачати основні блоки: нормативно-правовий, організаційний, технологічний і ресурсний.

2. Створення ринку робочих місць саме для студентів. Потрібно розширювати вузівські центри зайнятості, які переважно займаються випускниками, розширювати контакти між вузами й роботодавцями.

3. Створення студентських кадрових агентств, де студенти могли б одержати відомості про наявність вакансій. Для цього потрібно налагодити інформаційний супровід системи працевлаштування, створити базу даних як студентів (спеціальність, курс, успішність), так і місць роботи – постійних і тимчасових.